

Multimodalitet og multimodale tekster

AF ANNE LØVLAND, FØRSTEAMANUENSIS OG DR. ART. VED UNIVERSITETET I AGDER

Multimodale tekster er vår tids kommunikasjonsform. Ulike medier som aviser, tv og bøker har lenge utnyttet det meningspotensialet som ligger i å kombinere verbalspråk, lyd og bilder på ulike måter. I denne artikkelen vil jeg introdusere og drøfte hva man mener med multimodalitet, og tilby noen analyseredskaper fra sosialsemiotisk multimodalitetsteori.

De siste årene har ulike samfunnsaktører etablert et sterkere fokus på multimodal kommunikasjon. Tanken om at vi ikke utelukkende kommuniserer gjennom verbalspråk, har fått godt feste og spiller et samfunn der særlig det visuelle har fått større plass og sterkere fokus. Begrepet "visual turn" blir ofte brukt som et bilde på denne utviklingen¹, og flere kulturforskere har pekt på hvor viktig det er å fokusere på ulike visuelle uttrykk for å forstå den samfunnsmessige utviklingen. I Norge har denne bevisstheten blant annet ført til at arbeid med multimodale tekster er en obligatorisk og omfattende del av morsmålsfaget².

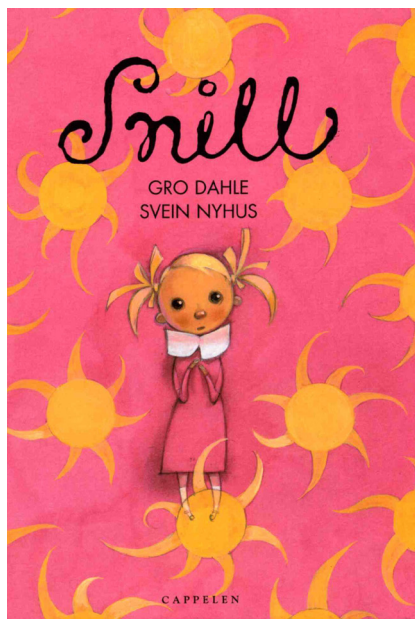
Eksempelene på multimodale tekster er mange og finnes i ulike formidlingskanaler. Noen slike kanaler (medier) er papirbaserte som papiraviser, lærebøker og ukeblad, noen kan leses (og høres) med utgangspunkt i elektroniske skjermers slik som nettaviser, læringsprogram og skjermpresentasjoner, mens andre er knyttet til ulike formidlingskanaler slik tilfellet ofte er med teateroppsetninger og prosjektframlegg i klasserommet. Her kan ferdig innspilt musikk spilles gjennom en høyttaler, mens elevene snakker og bildene vises på en skjerm i bakgrunnen.

Innen sosialsemiotisk teori har man etablert en egen multimodalitetsteori som tilbyr begreper for å analysere og forstå samspillet mellom kultur, situasjon og multimodale uttrykk (Kress 2003, Kress og van Leeuwen 2001, van Leeuwen 2005). Jeg tar utgangspunkt i denne teorien for å introdusere og drøfte hva man mener med multimodalitet og hva som kjennetegner tekster man karakteriserer som multimodale.

I kjernen av multimodalitetsbegrepet

finner vi det engelske ordet mode som betyr måte. Dette ordet er også sentralt i den definisjonen jeg vil ta utgangspunkt i. En enkel definisjon av multimodalitet kan være slik: Multimodale tekster kombinerer enheter som skaper mening på forskjellig måte (Løvland 2007: 20). Det kan for eksempel handle om kombinasjonen av ord som vi forstår fordi vi kjenner det verbalspråklige systemet og fotografi som vi forstår fordi vi synes det ligner på noe virkelig.

Man kan skape mening på uendelig mange måter. Stemmekvalitet og kroppsspråk kan fortelle mye om den intensjonen en språkbruker har med en ytring. Farger, musikk, typografi, scenografi, grafikk og klær kan gi andre bidrag til meningsdannelsen. Når man kombinerer flere slike uttrykksmåter i en multimodal tekst, er det som å legge flere transparente meningslag over hverandre. Ingen lag blir forstått isolert, men spiller sammen.

På forsiden av bildeboka Snill av Gro Dahle og Svein Nyhus (Cappelen) ser vi tydelig et slikt samspill. Her gir kombinasjonen av verbalspråk, typografi, farger og tegninger et frampek om tematikken i boka. Adjektivet snill har i utgangspunktet en enkel og positiv betydning som lett kan relateres til tegningen av en liten jente med rosa kjole og store øyne. På mange måter støtter den barnlige håndskriften i tittelen en oppfatning om at dette handler om feminin og barnlig snillhet ut fra tradisjonelle kriterier. Denne fortolkningen forstyrres likevel av den svarte fargen på tittel og bokrygg. Dette må handle om en snillhet som ikke bare er positiv. Tanken om en opprivende og ødeleggende snillhet kommer også til uttrykk gjennom mønsteret av skarpe og litt ville soler som omkretser jenta og som også gjenfinnes i hennes frisyre.

En multimodal tekst er altså en tekst som skaper mening gjennom å kombinere ulike modaliteter. En slik definisjon gir inntrykk av at en modalitet er en tellbar, avgrenset enhet. Man kan tenke at det vil være lett dele teksten inn i et visst antall modaliteter. I praksis er det likevel langt lettere å oppdage at en tekst er multimodal enn å definere hvilke modaliteter som er virksomme i den. Grunnen til at dette kan være problematisk, er at det man velger å kalle en modalitet vil variere ut fra kommunikasjonssituasjon og kulturell kontekst. En uttrykksmåte som er meningsskapende i én kontekst, er det kanskje ikke i en annen. Bevisst bruk av religiøse farger vil for eksempel ikke være meningsbærende innenfor en kultur som ikke kjenner eller tar hensyn til konvensjonene for denne fargebruken. I slike sammenhenger vil det være mulig å endre fargebruken uten at uttrykket

får en annen religiøs betydning. For å avgjøre hva som er en modalitet, må man altså vurdere hva som er meningsbærende i den aktuelle situasjonen.

Å finne ut at en uttryksmåte er meningsskapende, er likevel ikke tilstrekkelig for å skille modaliteten fra andre modaliteter. Klassifiseringen må derfor skje på grunnlag av andre kriterier. Sosialsemiotikeren Gunther Kress ser den *matrielle formen og den kulturskapte organiseringsmåten* som sentrale sider ved modalitetene som kan gjøre det mulig å skille modalitetene fra hverandre. Mode is the name for a culturally and socially fashioned resource for representation and communication. Mode has material aspects, and it bears everywhere the stamp of past cultural work, among other things the stamp of regularities of organisation (Kress 2003: 45)

Materiell form er enkelt sagt de materiale vi bruker for å uttrykke oss, slik som lyd, fargestifter, kroppen vår og digitale punkt, mens den kulturskapte organiseringsmåten er ulike former for meningsskapende system som er kjent innenfor en kultur. Det kan for eksempel være skriftspråkssystemet, kroppsspråkssystemet, eller systemet av gester som skaper mening innenfor kulturen. Klassifiseringen kan ikke skje bare på grunnlag av materiell form eller organiseringsmåte, men også på grunnlag av kombinasjoner mellom dem.

Materiell form er en kategori som på ingen måte er avgrenset. Vi bruker de materiale vi har tilgang til og kunnskap om når vi skal uttrykke oss, men vi kan også plutselig finne nye. Mange materialer kan også brukes i kombinasjon med ulike meningskapende system. Blekk, blyantstreker, trykk, tre, stein og digitale punkter er materialer som kan uttrykke skriftspråk i ulike situasjoner, men blyantstrekene kan også brukes til å tegne med, og de digitale punktene kan like godt framstille digitale fotografi. De kulturskapte organiseringsmåtene vi kjenner til og kan bruke, forandrer seg også over tid. Det skriftspråkssystemet vi kjenner i dag, er ulikt runealfabetet fra den urnordiske perioden. På samme måte ser vi at bruken av digitale medier har gjort oss familiære med "nye" bokstaver

som @, og gjort smilefjes (smilys) til en modalitet med mange betydningsnyanser. Organiseringsmåtene varierer også sterkt med hensyn til hvor regelstyrte de er, og hvor presis mening de uttrykker. Verbalspråket skaper mening på grunnlag av grammatiske regler som regulerer svært små nyanser i uttrykket, noe som gir språkbrukeren stor fleksibilitet og mange valg. Små endringer i setningsstrukturen kan fort føre til store meningsendringer. Vi kan for eksempel omforme en fortellende setning til et spørsmål ved å bytte to ord. Andre modaliteter kan være organisert på en lang enklere måte. Man kan for eksempel skape mening på grunnlag av mer eller mindre faste samlinger av mulige uttrykk. Slike samlinger fungerer da som lister man kan velge fra. Man velger enten det ene eller det andre. Den meningen som da skapes, er ofte mindre presis enn det man kan få fram gjennom mer fleksible systemer. Farge kan være et slikt enkelt meningsystem. Man kan velge et rødt slips fordi det er jul, eller et grått for å være nøytral. Trafikklyset utnytter derimot enkle fargealternativer på en langt mer presis måte fordi fargene kombinert med plassering og rekkefølge er regulert av klare kulturbestemte regler. Det finnes altså svært ulike system for meningskapning som kan spille sammen gjennom en multimodal tekst.

Typografi og skrift er to modaliteter som henger nøye sammen materielt sett. De bygger likevel på svært ulike organiseringsmåter slik dette eksemplet viser på en nesten overtydelig måte.

Ordene *Dyreparken* og *Kristiansand* har en klar geografisk referanse som vi forstår fordi vi kjenner den fonologiske og morfologiske organiseringsmåten som gjelder i skriftspråket mens den grunnleggende typografien tar utgangspunkt i bokstavens konvensjonelle form og markerer forskjell i størrelse mellom ordene. Eksemplet viser også hvordan typografiske valg i ordet *Dyreparken* (i motsetning til i ordet *Kristiansand*) er framstilt i kombi-

nasjon med en annen visuell modalitet der organiseringsmåten bygger på likhet med virkelige eller kulturskapte objekt. Leseren ser sebrahalen, apekatten og sjørøverhatten samtidig som han forstår ordet og tolker den typografiske størrelsen som at det ene ordet er viktigere enn det andre. For barn som ikke kan lese vil illustrasjonene og ikke ordet skape mening.

Å definere modalitetene i en multimodal tekst er først og fremst et redskap for videre multimodal analyse. For å beskrive og forstå den multimodale meningskapningen er det hensiktsmessig å identifisere de ulike modalitetene. Men det er likevel analysen av det multimodale samspillet som er det mest interessante i en slik analyse.

Ulike multimodale samspill

Enkelt sett kan vi tenke oss to hovedtyper av multimodalt samspill. Det ene handler om at de ulike modalitetene i en tekst hovedsakelig formidler den samme informasjonen, men på forskjellige måter. Dette vil jeg kalle multimodal redundans. Den andre hovedtypen handler om at de ulike modalitetene har spesialiserte oppgaver og funksjoner i kommunikasjonshandlingen. Denne typen kaller Gunter Kress funksjonell spesialisering (Kress 2003: 46).

Multimodal redundans mellom for eksempel skrift og bilde handler ikke om identisk gjentakelse, men om at større eller mindre deler av meningsinnholdet blir uttrykt gjennom begge modalitetene.

I barnlitteraturforskningen har man tradisjon for å analysere ulike former for redundans i bøker for barn. I denne sammenhengen er det interessant å merke seg at redundans i barnelitteratur ofte blir sett på som en form for tilpassing til barnelesere med mindre teksterfaring og lesetrening enn voksne. Yrkesgrupper som arbeider med tekster som skal kommunisere effektivt med voksne målgrupper, ser likevel problemet med at for sterk redundans kan skape passive mottakere. Art director Bo Bergström som har skrevet boka *Effektiv kommunikasjon*, legger særlig

vekt på at sterk redundans mellom skrift og bilde, kan føre til overkommunikasjon (Bergström 2004: 262). Overkommunikasjon gjør at leseren oppfatter samspillet som irriterende, uinteressant og passiviserende. Bergström hevder likevel at overkommunikasjon kan fungere i instruksjoner og læremiddel der man har å gjøre med svært motiverte mottakere.

I multimodale tekster der modalitetene er funksjonelt spesialiserte, opplever vi ikke en slik overlapping, men en sterkere utnyttelse av modalitetenes betydningspotensiale eller det Gunter Kress kaller modalitetenes affordans (Jewitt og Kress 2003: 14). Siden modalitetene skiller seg fra hverandre når det gjelder materialitet og organiseringsmåte, vil de også ha ulik mulighet til å skape betydning. De ulike uttrykksmåtene kan altså brukes til ulike ting. Et fotografi kan for eksempel vise hvordan en person ser ut, mens skrift- eller talespråket lett kan fortelle hva vedkommende heter.

Fotografier og musikk er ofte velegnede til å engasjere følelsene våre, mens skriftspråket ofte har andre funksjoner i samspillet med bilder og lyd. I nedenstående eksemplet ser vi et fotografi som appellerer sterkt til følelsene våre. Mange kjenner et tydelig ubehag i møte med slike bilder. Skriftspråket blir gjennom yrtingen "After the olympic games, the fight for human rights must go on" brukt for å gi retning og handlingsmulighet i forhold til å gjøre noe med dette ubehaget. Samtidig bidrar den enkle logoen til Amnesty International til å gi budskapet troverdighet.

Et annet eksempel på at ulike modaliteter har ulik modal affordans er forskjellen mellom et kart og et landskapsfotografi. Kartet kan vise avstand og målestokk, men det er kanskje lettere å kjenne seg igjen ved å se på et fotografi. Dersom vi kombinerer ulike uttrykksmåter, kan vi skape tekster som utnytter det de ulike uttrykksmåtene fungerer best til.

Funksjonell spesialisering kan altså være en effektiv måte å kommunisere på. Man kan tenke på fenomenet som et effektivt håndballag der de ulike spillerne har ulike spesialiteter. En er god til å skyte fra venstre, en fra høyre, en står som en vegg i forsvar, men blir byttet ut når laget går i angrep. En god multimodal tekst kombinerer modaliteter på en måte som gjør at teksten fungerer optimalt i forhold til de ulike målene tekstskaperen kan ha med teksten i ulike sammenhenger.

Ulike former for funksjonell spesialisering kan også feste seg som en norm i en kultur. Kanskje er det en kombinasjon av modaliteter som har vist seg å fungere så godt i en situasjon, at en ikke vurderer andre kommunikasjonsmåter. Det er likevel ikke alltid slik at en kulturell norm er tilpasset den modale affordansen på den aller beste måten. En kultur kan også være styrt av andre mål enn de som best fremmer den mest effektive kommunikasjonen. For eksempel kan en se at tradisjon og statusforhold kan styre den funksjonelle spesialiseringen slik at man vektlegger enkelte modaliteter. I min

ph.d.-avhandling der jeg skriver om hvordan elever i den norske grunnskolen skapte multimodale tekster i arbeidsformen prosjektarbeid, fant jeg at skriftspråket hadde en mye sterkere status enn andre modaliteter (Løvland 2006). Dette førte til at elevene la sterk vekt på den skriftlige framstillinga selv om de nok visste at vektlegging av andre modaliteter, ville kommunisert mer effektivt overfor medelevene. Samtidig fant jeg en funksjonell spesialisering som viste at ikke-verbale modaliteter gjerne ble brukt for å synliggjøre sider ved elevenes identitet som ikke nødvendigvis var en del av det primære læringsprosjektet. Mange elever la for eksempel vekt på å framstå som enterteinere eller estetikere og tilpasset dette ønsket til teksten gjennom funksjonell spesialisering.

En fersk analyse av illustrasjonen i lærebøker i natur- og samfunnsfag (Løvland 2011) viser at de ulike fagtradisjonene reflekteres i ulike måter å etablere et multimodalt samspill på. Naturfaglige emner som læren om dyr og planter har på et elementært nivå en tendens til å framstille svært redundante samspill mellom skrift og bilde, mens den samfunnsvitenskapelige tradisjonen i sterkere grad etablerer funksjonelt spesialiserte samspill. Den funksjonelle spesialiseringen overlater gjerne et større tolkningsarbeid til leseren enn det de sterkt redundante tekstene gjør. Selv om mange spesialiserte illustrasjoner er relativt enkle og derfor krever lite tolkningsaktivitet i seg selv, skaper samspillet mellom skrift og bilde et tolkningsrom som krever en utvidet tekstkompetanse. Å "lese sammen" slike tekster i en lærings situasjon krever et fokus mot hele den multimodale teksten som jeg fant lite av i det lærerstyrte arbeidet med tekstene i klasserommet.

Hvordan oppstår sammenhengen mellom modalitetene?

Til tross for at mange multimodale tekster er funksjonelt spesialiserte, oppleves de ofte som sammenhengende. Vi oppfatter at skrift og bilde på en bokside hører sammen og tolker kombinasjonen av lyd og bilde i en spillefilm som en helhet. Det finnes

spillefilm som en helhet. Det finnes ulike prinsipper for hvordan man kan etablere samspill eller kohesjon i multimodale tekster. Sosialemiotiker Theo van Leeuwen har skissert fire prinsipper for samspill som ofte finnes i multimodale tekster. Disse prinsippene kaller han *Rythm, Composition, Information linking* og *Dialogue* (van Leeuwen 2005: 179). I denne framstillingen vil jeg introdusere begrepene i norsk oversettelse.

Når en multimodal tekst strekker seg ut i tid slik som bøker du må bla i, foredrag, filmer eller sanger, etableres et *rytmisk samspill* mellom modalitetene. Den rytmiske organiseringen bygger på en veksling mellom motsetninger som sterk og svak, stor og liten, dag og natt. Vekslingen mellom bokstavstørrelsen i overskrifter og brødtekst skaper for eksempel en rytmisk utvikling i mange bøker.

For at vi skal oppleve rytmen i en tekst som sammenhengende, må det være en form for gjentakelse av elementer gjennom forløpet, en slags rød tråd i den sammensatte teksten. Det er denne funksjonen refrengtet ofte har i sanger. Dersom rytmen blir for repeterende, vil leseren lett oppleve den som monoton og kjedelig. Brudd i rytmen får leseren til å skjerpe oppmerksomheten. Slike brudd kan derfor brukes til å framheve viktig informasjon.

Komposisjonen i en multimodal tekst er relatert til den romlige organiseringen. Fordelingen av ulike elementer på en flate eller i et rom kan vise leseren hva som hører sammen og gi signaler om hvordan han bør orientere seg i den multimodale teksten. Komposisjonen på avisenes forsider sier noe om hvilke bilder og overskrifter som hører sammen, samtidig som den gir signaler om hvilke saker som er viktige. Nærhet og avstand, størrelse og farge er viktig i en komposisjon. I tillegg til å markere sammenheng uttrykker komposisjonen hvilken informasjonsverdi de ulike elementene har og hvilken lese måte som er hensiktsmessig.

Samspillet kan også etableres gjennom *informasjonskobling*. Slik kohesjon er ikke relatert til tid eller rom, men til den meningen modalitetene kan skape. I utgangspunktet kan mange uttrykk

romme flere betydninger. Samspillet mellom ulike uttrykksmåter framhever gjerne deler av meningspotensialet. Slike meningsmessige samspill utnyttes ofte mellom overskrifter og bilder på avisforsider og i reklame, men også for eksempel mellom bilde og lyd i filmer. En trist melodi kan farge en ellers nøytral filmscene slik at vi oppfatter tristhet i den, mens en annen melodi ville fått en annen virkning. Resultatet av informasjonskoblingen kan være utdyping av det betydningspotensialet som ligger i de enkelte modalitetene eller det kan oppstå en utvidelse av det totale meningsinnholdet når modalitetene kobles.

lyse av multimodale tekster. En egen multimodal analyse måte impliserer at slik analyse har en viss samfunnsmessig verdi. Dette tvinger fram spørsmålet: Hvorfor er det interessant å analysere de multimodale uttrykkene som omgir oss?

Det er i alle fall to typer av begrunnelser for å øve opp evnen til slik analyse – en praktisk og en kritikkorientert. Den praktiske begrunnelsen handler om at bevissthet om hvordan multimodale tekster er og fungerer, vil skape mer effektiv kommunikasjon gjennom slike tekster. Slik kunnskap finnes i profesjonelle kommunikasjonsmiljøer og

Den fjerde formen for multimodal kohesjon handler om den dialogiske relasjonen som kan oppstå mellom modaliteter. Her er det snakk om interaksjon som har form som et initiativ og en respons på samme måte som i en samtale. Modalitetene i digital spill kan for eksempel være koherente på denne måten. Her inviteres brukerne til å respondere på grafiske og lydige initiativ med tastetrykk, lyd eller kroppsbevegelse.

Hvorfor multimodal analyse?

I denne artikkelen har jeg introdusert enkle begreper som kan brukes i ana-

har resultert i sterk utvikling av feltet multimodal kommunikasjon de seinere årene. Den teknologiske utviklinga har samtidig gjort at mange amatører kan produsere multimodale tekster som minner om de tekstene som skapes av profesjonelle. Dette stiller nye krav til flere av oss om å kommunisere ryddig og effektivt ved hjelp av for eksempel skrift, lyd, film og illustrasjoner. Slik kompetanse krever også en sterkere bevissthet om de multimodale produktene vi skaper.

Den kritikkorienterte begrunnelsen handler på sin side om å utvikle

kompetanse til å forstå det samfunnet vi lever i. I dag finnes det knapt en tekst vi kan kalle monomodal. Uansett hvor vi snur oss, må vi tolke og forstå multimodale uttrykk – i fritidskulturen, i skolen og i arbeidslivet. I møte med denne multimodale tekstkulturen trenger vi å utvikle en tolkningskompetanse som gjør det mulig for oss å innta et reflektert og kritisk standpunkt i møte med disse tekstene. Det er stor forskjell på å være en ureflektert aktiv bruker av kommersielle nettsider og å være en aktiv bruker som samtidig forstår at man er med i et spill som handler om identitet, verdier og ikke minst penger.

Denne introduksjonen tilbyr på ingen måte tilstrekkelige redskaper for å øve opp en slik tekstkompetanse, men kan kanskje fungere som et startpunkt i arbeidet med å utvikle sensitivitet i forhold til det mangfoldet av uttrykksmåter vi møter på vår vei.

Noter

¹ William Mitchell som er professor i engelsk og kunsthistorie var tidlig ute med å peke på denne utviklinga under benevnelsen pictorial turn (Mitchell 1994).

² I den norske læreplanen Kunnskapsløftet kaller man multimodale tekster for sammensatte tekster. Arbeid med slike tekster er definert som ett av fire hovedområder i norskfaget på alle klassetrinn i grunnleggende og videregående opplæring.

Litteratur

Bergström, B. (2004): *Effektiv visuell kommunikasjon. Hur man får ett budskap att nå fram i print, film och webbsajter*. 4. rev. utg. Stockholm: Carlsons bokförlag

Jewitt, C. & Kress, G. (2003): *Multimodal Literacy*. New York: Peter Lang (New literacies and digital epistemologies; vol. 4)

Kress, G. (2003): *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge (Literacies)

Kress, G. & van Leeuwen, T. (2001): *Multimodal Discourse. The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold

Løvland, A. (2006): *Samansette elevtekstar. Klasserommet som arena for multimodal tekstskaping*. Høgskolen i Agder

Løvland, A. (2007): *På mange måtar. Samansette tekstar i skolen*. Bergen: Fagbokforlaget (LNU skriftserie; nr. 168)

Løvland, A. (2011): *Lesing av samansette fagtekstar* (arbeidstittel). Bergen: Fagbokforlaget

Mitchell, W.J.T. (1994): *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University of Chicago Press

van Leeuwen, T. (2005): *Introducing Social Semiotics*. New York: Routledge

